

Natalija Žižić*

Začetki in razvoj pisave

Beginnings and development of writing systems

Izvleček

Prispevek govori o začetkih in razvoju pisave. Z obravnavo različnih tipov pisave – od protopisav prek logografskih do fonemskih – poskuša odgovoriti na vprašanje, kaj pisava sploh je. Seznani nas z različnimi teorijami o njenih začetkih – od božanskega izvora prek piktografske teorije do iskanja ekonomskih razlogov za njen razvoj. Posebej izpostavi štiri najzgodnejše prave pisave: sumersko klinopisno, egipčansko hieroglifno, kitajsko in srednjeameriške pisave.

Abstract

The article talks about the beginnings and development of writing. By describing the various scripts – from proto-writing and logographic to phonemic – it tries to decide what writing really is. It acquaints the reader with various theories about the beginnings of writing – from the divine origin and pictographic theory to trying to find economic reasons for its development. There is a special focus on the earliest four writing systems: Sumerian cuneiform, Egyptian hieroglyphic, Chinese and Central American scripts.

Pisava velja za enega največjih človeških izumov, če ne kar za največjega. Kljub temu jo večina pismenih jemlje za nekaj samo po sebi umevnega. Spoznamo jo še kot otroci, kot odrasli pa le redko pomislimo na s pisavo tesno povezan umski proces, ki pretvori naše misli v znake na listu papirja ali ekranu oziroma v bite informacij na računalniškem disku.

Lahko tudi rečemo, da je pisava najpomembnejši sistem znakov, ki je bil kadar koli odkrit. Seveda je tudi govor oziroma jezik kot posamezno govorno dejanje sistem znakov, kot tak pa se zdi pomembnejši od pisave. A tovrstna primerjava zgreši bistvo. Medtem ko je govor proizvod narave ali naravno dejanje, je pisava artefakt ali nenaravno dejanje. Večina lingvistov verjame, da se ljudje rodimo z darom oziroma zmožnostjo govora. Znani so sicer primeri, ko so posamezniki odrasli v popolni izolaciji in tako te zmožnosti niso razvili. A to so osamljeni primeri. Kjerkoli so ljudje v stiku z drugimi pripadniki svoje vrste, brez izjeme naletimo tudi na govorico. To je specifična človeška lastnost, odločilna posrednica interakcije med posamezniki in temeljni način, kako se naučeno vedenje prenaša iz roda v rod.

* Natalija Žižić, univ. dipl. zgodovinarica in soc. kulture, sodelavka SŠM, e-pošta: natalijazizic@gmail.com

Drugače je s pisavo, ki jezik vidno predstavlja. Številne skupnosti ne poznajo pisave in tega ne obravnavamo kot anomalijo. Ni univerzalna človeška lastnost tako kot govorica, temveč človeški dosežek oziroma izum. Kot velja za vsak drug izum, lahko tudi pisave preprosto ne bi bilo. In prav ta izum je na nek način ustvaril samo zgodovino. Zgodovinska vednost je namreč zelo tesno povezana z zapisom in torej s pisavo. Ne nazadnje lahko sam pojem zgodovine opredelimo kot tisto obdobje v razvoju človeške družbe, iz katerega so pisni viri.¹

Poskus klasifikacije – tipi pisav

Na prvi pogled se zdi vprašanje: »Kaj je pisava?« lahko, saj vzbuja občutek, da lahko nanj brez večjih težav odgovori vsak pismen človek. Vendar je ta občutek zavajajoč, kajti hitro prinese le t. i. krožno definicijo, ki pravi, da je pisava to, kar se naučimo, ko se naučimo pisati. V takšnem miselnem okviru se zdi ne le težko, temveč po svoje tudi nesmiselno iskati definicijo pisave, ki naj bi zajemala vse pretekle, sedanjne in bodoče pomene. Toda po drugi strani velja tudi pravilo, da se vednost lahko začne šele z identifikacijo in definicijo predmeta zanimanja.

Temeljna pojma, s katerima imamo opraviti pri obravnavi pisave, sta grafem in znak. Grafem je osnovna, najmanjša enota pisanega jezika. Je abstraktna enota, ki jo fizično predstavljajo različni znaki.² Najširši izraz v rabi pa je znak, ki pokriva več dogovorjenih likov določenega pomena: pismenke, simbole in ločila (interpunkcijo). Pismenke v jeziku so tisti znaki, s katerimi zapisujemo foneme in/ali besede nekega jezika (tj. črke, silabograme in logograme),³ medtem ko izraz simbol pokriva ideograme, piktograme, številke, matematične znake ipd. Simbol je torej dogovorna predstavitev pojma in ga je smiselno uporabljati le za tiste znake, za katere ni potrebno znanje konkretnega jezika, da ga razumemo.⁴

Pisavo lahko zdaj opredelimo kot »sistem znakov, napisanih, narisanih ali drugače vtisnjenih na podlago za pisanje«.⁵ Takšni definiciji po mnenju večine raziskovalcev manjka odločujoča karakteristika, tj. da pisava predstavlja govorni jezik. Da določen sistem vidnih znakov res velja za pisavo, mora v vsakem danem trenutku omogočati natančen in povsem nedvoumen priklic izgovorjene besede. V tem smislu gre pisavo raje razumeti kot »sistem zapisa jezika z dogovorjenimi znaki, ki predstavljajo enote govorenega jezika (besedo, zlog, glas)«.⁶ Obstajajo tudi drugi sistemi komunikacije

1 SSKJ, 1991: 874.

2 Npr. znaka g in G predstavljata isti grafem. Tisto, kar je različno, pokriva izraz alograf, tj. izraz, ki se uporablja za poimenovanje različic istega grafema.

3 Za črke segmentalnih zlogovnih pisav ali abugid (glej opombo št. 9) se večkrat uporablja kar izraz znak, medtem ko se izraz pismenke uporablja zgolj za kitajske logograme.

4 Klemenčič, 2013: 46.

5 Slovenika, 2011: 1017.

6 Slovenski veliki leksikon, 2005: 89.

(zemljevidi, dimni signali, prometni znaki ipd.), vendar pravo pisavo od teh, drugih sistemov loči to, da moramo poznati jezik, na katerega se nanaša, da razumemo sporočilo. Vezanost pisave na jezik lahko torej obravnavamo kot predpogoj in tiste sisteme, ki ta predpogoj izpolnjujejo, lahko označimo kot pravo pisavo.⁷

Veliko dodatnih informacij o pisavi lahko pridobimo s klasifikacijo. Tipološko različne sisteme pisave delimo na protopisave, ki še niso prave pisave, ker niso vezane na določen jezik, ter na logografske in fonemske pisave (te pa naprej na zlogovne in segmentalne).

Protopisave. Kot protopisave lahko obravnavamo najrazličnejše načine za sporočanje informacij v prostoru in času. Domnevamo lahko, da je sporočanje informacij skozi prostor, na daljavo, starejše od sporočanja skozi čas. Tako na primer še danes v mnogih kulturah srečamo komunikacijo na daljavo z rokami z dogovorjenimi gestami, ki jih razumejo vsi, ki komunicirajo na tak način. Takšna komunikacija se uporablja pri lovu, da lovci ne izdajo svoje navzočnosti z glasom. Podobno je s sporočanjem na daljavo s pomočjo prižiganja ognja ali z dimom, ki je prav tako zelo staro, v obeh Amerikah in na Kitajskem pa se je razvilo v sporočanje s pomočjo dogovorjenih dimnih signalov. Obstaja tudi komunikacija z bobni, pri kateri gre lahko za dogovorjene sekvence, ki pomenijo sporočilo, lahko pa tudi za oponašanje govorjenega jezika.

Naslednji korak je bil narejen, ko so želeli ljudje sporočiti informacijo tudi v času. Hoteli so jo torej ohraniti, da bi jo lahko nekdo izvedel kasneje ali da je sami ne bi pozabili. Tako pri nekaterih afriških ljudstvih lovec, ki gre za sledjo neke živali, ob tej sledi pušča kupčke listja in trave ter s tem drugim, ki bi šli po isti sledi, sporoča, da je ta žival že »zasedena«. Podobno tudi še danes na primer z ustrezno razporejenimi kamni ob razpotju po dogovoru označimo pravo smer za tiste, ki pridejo za nami. Primerov je veliko, zdi pa se, da je številnim med njimi skupna predvsem ena sestavina: bolj ali manj očitna slikovna prvina. Ta se seveda pojavlja že pri petrogramih (tudi petroglifi ali skalorezi), jamskih risbah in drugih poslikavah na kamnih, ki so se od prvotnih preprostih upodobitev živali in ljudi že odmaknile in postale bolj stilizirane. Še bolj pomembna pa postane v naslednjem koraku, ko so take slike povezali v zaporeden niz, saj se je s tem odprla možnost sintakse. Na tem mestu velikokrat govorimo kar o slikovni pisavi oz. o podobopisu ali slikopisu. Najdemo jo lahko povsod po svetu in v skupnostih na različnih stopnjah razvoja, njena temeljna lastnost pa je raba

⁷ Med raziskovalci ni splošnega konsenza glede ene in edine pravilne definicije pisave. V zadnjem času prihaja ob vprašanju »širine« definiranja pisave ponovno do ostrih polemik, ki so tokrat v prvi vrsti posledica zahteve nekaterih raziskovalcev mezoameriških sistemov zapisovanja, da naj se v delokrog proučevanja pisav vključijo tudi tisti grafični sistemi, ki niso lingvistično utemeljeni in torej ne zapisujejo jezika, temveč drugače beležijo informacije z različnih področij znanja in razumevanja. Gre za sisteme, ki so se kot drugod pisava razvili z istim namenom: omogočiti zapisovanje oz. beleženje najrazličnejših vrst informacij in s tem izvršiti premik od zvoka k pogledu, od ušes k očesu. Zagovorniki tovrstnega pristopa se osredotočajo na proučevanje umetnosti predkolumbovske Amerike, še posebej na ikonografijo Aztekov, Mistekov in drugih ljudstev prostora Srednje Amerike.

*Primer sodobne piktografije:
navodila za sestavljanje podjetja IKEA.*

piktogramov in ideogramov za predstavljanje idej. Zato slikovne pisave največkrat delimo na piktografske in ideografske pisave. Piktogram (ali piktograf, kadar gre za širši sistem, ne za osamljen znak) je simbol, ki pomeni to, kar predstavlja: predmet, prostor, osebo ipd. (na primer slika »očesa« pomeni »oko«). Ideogram pa je grafični simbol, ki predstavlja neko idejo, pojem (slika »očesa« pomeni »videti«). Meja med petrogrami, piktogrami in ideogrami je sicer precej zabrisana; načeloma je razlika med petrogramom in piktogramom v tem, da petrogram določen dogodek le prikazuje, medtem ko piktogram o njem pripoveduje, razlika med piktogramom in ideogramom pa v tem, da piktogram ne more predstavljati abstraktnega pojma.

Tako piktogrami kot ideogrami so zelo uporabni tudi po prehodu na fonemske pisave. Visoka stopnja njihove uporabnosti je predvsem v tem, da jih izgovarjamo tako kot v ciljnem in ne kot v izvornem jeziku. To pomeni, da imajo sicer povsem specifičen pomen, ki pa je lahko izražen na veliko različnih načinov. Indijanci Velikih planjav so na primer leto 1876 ponazorili z upodobitvijo smrti dolgolasega ameriškega konjeniškega častnika, kar se lahko bere kot »Leto, ko smo Suji ubili Dolgolasega«, »Leto, ko smo porazili generala Custerja«, ali tudi »Ko smo zmagali v bitki pri Malem velikem rogu«. Iz istega razloga lahko delujejo kot tujki v sistemu. Danes uporabljamo na primer arabske številke v latinični pisavi ali pa znake, kot so +, - in %, ki jih beremo v vsakem jeziku po svoje.⁸

Kot posebno skupino znotraj protopisav lahko obravnavamo sisteme za zapisovanje števil in odnosov med njimi. To so sistemi za računanje, ki je velikokrat obsegalo tudi knjigovodstvo s pomočjo materialnih predstavitev, številni avtorji pa jih obravnavajo kot tiste, ki v tipološkem smislu stojijo na prehodu od protopisav k pra-

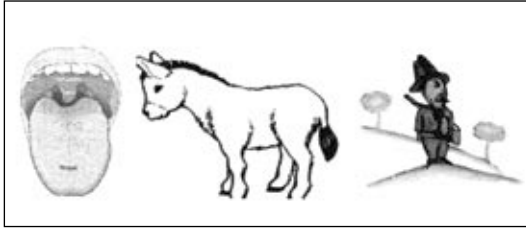
8 Klemenčič, 2013: 49–50; Trigger, 2004: 44–47.

Kipu, s kakršnim so si Inki in nekatera druga andska ljudstva pomagali pri shranjevanju podatkov. Na glavno vrv je lahko privezanih tudi več kot sto visečih vrvic, katerih izdelava (predena, sesukana, pletena idr.), sestava (bombaž, volna idr.), barva ter tip in položaj vozlov na njih predstavljajo različne elemente zapletenega in danes še ne povsem razumljenega sistema zapisovanja. (Internetni vir: <http://khipukamayug.fas.harvard.edu>)

vim pisavam ali pa so vsaj izmed protopisav najbližje temu prehodu. Njihov izjemen pomen v različnih kulturah skozi vsa obdobja zgodovine gre povezovati predvsem z dejstvom, da je potreba po štetju dobrin verjetno stara vsaj toliko kot poljedelško-živilnorska kultura. Sprva je pastir, ki je gnal koze na pašo, morda položil toliko kamnov na kupček, kolikor je imel koz. Ali pa je trgovec vrezal v palico toliko črt, kolikor blaga je prevzel v prodajo. Na Slovenskem so dobro znani rovaši, preklane paličice z zarezi in križci, s katerimi so se zapisovale količine prejetega blaga ali opravljenih storitev. Še bolj izpopolnjen sistem so poznali Inki, in sicer kipuje (khipu, quipu), vozlane vrvce, na katere so zapisovali pretok dobrin z zaporedjem določenega števila določenih vrst vozlov.

Logografske pisave. Premik od risanja simbolov, ki so predstavljali predmete, ideje ali števila, do zapisovanja fonetične podobe konkretnega jezika so izpeljale logografske pisave. Te namreč vsebujejo vsaj klico fonetizacije, saj se lahko ravna po načelu rebusa oziroma je le-ta integriran vanje. To pomeni, da lahko to, kako beseda zveni, izkoristimo za zapisovanje pojmov, ki jih sicer ne bi znali izraziti s sliko. Načelo rebusa torej izkoristi homonime oziroma enakozvočnice v konkretnem jeziku za zapis besed z enako ali podobno zvočno podobo, a drugim pomenom, ki je navadno bolj naklonjen grafični predstavitvi. Dober primer tovrstne prakse je upodabljanje puščice, ki jo najdemo na številnih sumerskih glinenih tablicah iz obdobja Jemdet Nasr ali Uruk III (3100–2900 pr. n. št.). Puščica je namreč v sumerščini *ti*, z njo pa se je po navadi

*Prvo načelo logografske pisave je načelo rebusa. Po njem bi lahko v slovenščini besedo »jezikoslovec« zapisali tudi na tak način.
(Klemenčič, 2013: 51)*

zapisovalo besedo »življenje«, ki je homonim, namreč *ti(l)*. Tako se je pri pojmihi, ki jih ni lahko izraziti v slikovni obliki, semantični pomen umaknil fonetični ekvivalenci.

Osnovna enota v logografskih pisavah je logogram, grafem, ki predstavlja celo besedo ali določen morphem (najmanjši del besede kot nosilec pomena). Znak lahko po potrebi pomeni to, kar predstavlja (kar je narisano), ali pa služi za fonetični zapis. Nekateri znaki so v obeh funkcijah, nekateri le v eni. Načeloma je od konteksta odvisno, kako se bo logogram bral. Če stoji samostojno, se navadno razume kot piktogram ali ideogram, če pa sestavlja del besede, se največkrat bere fonetično po načelu rebusa.

Sicer velja, da nobena pisava ni povsem »čista«, saj v vseh najdemo elemente različnih pisav. Še posebej pa to drži za logografske pisave. Čisto logografske pisave v bistvu ni, saj noben znan sistem ne upodablja vsake besede s svojim znakom, čeprav je kitajščina še največji približek. Prav ta nezmožnost oblikovati sistem pisave, ki bi imel v svojem naboru grafičnih znakov poseben znak za vsako besedo, je pisavo povezala z glasom – v sistem zapisovanja je bilo treba vključiti fonetične elemente. Tako je bila dosežena tudi ekonomičnost, saj se je pisave z manjšim številom znakov veliko lažje naučiti. Za logografske pisave pa to pomeni, da so vselej logofonetične. Lahko tudi rečemo, da so pri logografskih pisavah v rabi različne vrste znakov zato, ker pomenijo te pisave fazo prehoda od slikovnih k fonemskim; mnoge pisave so verjetno šle skozi fazo zapisovanja z logogrami, nekatere med njimi pa so na tej stopnji tudi ostale.⁹

Fonemske pisave. Temeljno načelo fonemskih pisav, v katerih z grafemi zapisujemo foneme, je ločevanje glasu od pomena besed. Fonemi posameznega jezika so predstavljeni z relativno majhnim številom znakov, zato se je praviloma lahko naučiti in delati s fonemskimi pisavami. Danes pri njihovi klasifikaciji razlikujemo med dvema oziroma med štirimi različnimi tipi: prve so zlogovne pisave, v katerih je osnovna enota silabogram – grafem, ki načeloma predstavlja en zlog in je lahko nastal kot poenostavljen logogram; druge so abecedne ali bolje segmentalne pisave (črkopisi), v katerih se zapisujejo tudi manjše enote od zloga. Te se delijo naprej na soglasniške pisave ali abadžade, segmentalne zlogovne pisave ali abugide¹⁰ in (popolne) abecedne

⁹ Klemenčič, 2013: 51–52.

¹⁰ Abugide so segmentalne pisave, ki stojijo nekako med zlogovnimi in abecednimi pisavami. Lahko tudi rečemo, da abugide razširijo sistem abadžadov, saj imajo po navadi soglasniki ob sebi še določen ali privzeti samoglasnik (tega se ne zapisuje). Dokumentirane so štiri iznajdbe abugide: staroperzijski klinopis (6. stoletje pr. n. št.), indijske abugide (5. stoletje pr. n. št.), meroitska pisava v Sudanu (3. stoletje pr. n. št.) in etiopske abugide (4. stoletje).

ali alfabete pisave. Na splošno velja, da so prave zlogovne pisave redke, lahko pa tudi rečemo, da čiste zlogovne pisave danes niti ni več v rabi. Kot takšni se navadno obravnava mikensko linearno pisavo B in nerazvozlano minojsko linearno pisavo A, medtem ko je japonsko zlogovno pisavo (hiragano in katakana) bolj smiselno označiti kot mešan sistem ali celo kot logosilabično pisavo. Gre namreč za zlogovno pisavo, ki so jo Japonci izdelali s pomočjo kitajskih znakov, med katerimi jih je bilo nekaj tudi že fonetičnih. Izdelali so jo torej s pomočjo logofonetičnega sistema, od katerega so se ohranili številni elementi. Znanih je še nekaj mlajših iznajdb zlogovnih pisav, med temi pa je verjetno najbolj znana pisava severnoameriškega ljudstva Čerokijev. Izumil jo je neki Sequoyah, potem ko se je dolga leta zaman poskušal naučiti pisave belcev. V prepričanju, da se lahko tudi Indijanci naučijo občevanja z »govorečimi listi«, je tvegala celo obtožbo čarovništva, nato pa l. 1821 vendarle sestavil zlogovno pisavo, s katero je omogočil pisanje in branje v domačem jeziku. Iznajdba je bila tako uspešna, da se je v nekaj letih na tisoče Čerokijev naučilo pisati in brati, komaj pol stoletja pozneje pa je bila pismenost pri Čerokijih že boljša kot pri sosednjih belcih.¹¹

O iznajdbi abecedne pisave sta se uveljavila dva pogleda: po prvem naj bi se to zgodilo v Grčiji okoli leta 750 pr. n. št., po drugem naj bi jo še približno 750 let prej iznašli zahodni Semiti. Oba pogleda sta pravilna, vsaj izražena na tak način. V prvem primeru je namreč mišljena popolna ali grška abeceda, ki je sestavljena iz soglasnikov in samoglasnikov, v drugem primeru pa gre za soglasniško abecedo. Tu se zdi, da je pomen grške kulture za prihodnjo zgodovino zahodne Evrope klasične zgodovinarje napeljal k pretiranemu povečevanju vloge dodatka samoglasniških znakov k nizu soglasniških, ki se je že veliko prej razvil v zahodni Aziji – soglasniški sistem je bil izum govorcev v kanaanščini, enem od semitskih jezikov, do njega pa naj bi prišlo na območju današnje Sirije, torej na mostu med civilizacijama Egipta in Mezopotamije. Na tem območju sta bili do sredine 2. tisočletja pr. n. št. v rabi akadaska klinopisna in egiptovska hieroglifna pisava, ki pa sta bili precej zamotani. Njuna raba je bila v bistvu omejena na izurjene pisarje, ki so služili duhovniški in administrativni birokraciji, manj pa sta bili primerni za poslovanje sredozemskih trgovcev v Kanaanu. Zato so se na tem območju začeli poskusi, ki so pripeljali do prve abecede, protokanaanske soglasniške abecede.

Soglasniška abeceda ali abdžad je torej prvi tip segmentalne fonemske pisave, ki se je razvil, njegova glavna značilnost pa je, da je en grafem en soglasnik, medtem ko se samoglasniki po navadi ne zapisujejo. Ime je pisava dobila po stari arabski pisavi, ki se je začejala: *alif*, *ba*, *džim*, *dal* (v arabščini in malajščini je to še zmeraj ime pisave). Najlepši primer čistega abdžada je starofeničanska pisava, ki je služila kot predloga grški abecedi in naprej drugim abecednim pisavam. So pa številne pisave, ki so nastale kot abdžadi, svoj nabor znakov dopolnile z znaki za samoglasnike in tako postale prave abecedne pisave. To se je običajno zgodilo, če je pisavo prevzel nesemitski jezik. Načelo

11 Goody, 1993: 51–56; Klemenčič, 2013: 51–53.

Dipilonska vaza (ok. 730 pr. n. št.), ki so jo odkrili v bližini Aten.

Napis na njej velja za najstarejši primer rabe grške abecede:

»Tistemu, ki pleše najbolj prefinjeno.«

(Internetni vir: <http://richardshear.wordpress.com/2009/05/18/the-dipylon-wine-jug-the-first-package-with-a-message/>)

segmentalnih pisav se je hitro prijelo in omogočilo nastanek novih – iz protokanaanske pisave, ki je okoli leta 1500 pr. n. št. štela 27 znakov, so se razvile feničanska, hebrejska in aramejska različica. Stoletje ali dve pozneje se je število znakov zmanjšalo na 22, njihova oblika se je nekoliko spremenila,¹² sredi 11. stoletja pr. n. št. pa se je ustalila tudi smer pisave od desne proti levi. Vse te spremembe pravzaprav zaznamujejo zasuk od kanaanske k feničanski pisavi, prav to soglasniško pisavo pa so potem prevzeli Grki (verjetno enkrat med letoma 800 in 775 pr. n. št.), ki so ji dodali še pet znakov za samoglasnike. Točneje, znake feničanskega abadžada, ki so bili za zapisovanje grščine odveč, so uporabili za zapis samoglasnikov, in tako je nastala prva abecedna pisava.

V abecedni pisavi vsak znak načeloma predstavlja en fonem, zastopani pa so tako soglasniki kot samoglasniki. Pri tem ni nujno, da se grafemska in fonemska enota povsem ujemata. Razloge za to gre iskati v dejstvu, da se jezik razvija še potem, ko je bil uveden pisni jezik, da se pisave prevzemajo iz drugih jezikov idr. Tako se lahko v nekem jeziku določen fonem zapisuje samo kot kombinacijo različnih grafemov (na

12 V prvi polovici 2. tisočletja pr. n. št. je kanaanska pisava opustila prejšnjo klinasto obliko in prevzela linearno obliko, kar pomeni, da jo grafično predstavljajo znaki, nanizani v črte. Danes je večina abecednih pisav linearna, poznamo pa tudi nekaj izjem, na primer prstna črkovna pisava, Morsova abeceda, semafor oziroma abeceda z zastavicami ipd.

primer slovensko »dž«) ali pa več različnih fonemov zapisujemo z istim grafemom (na primer v slovenščini črka e predstavlja kar tri različne foneme). Zaradi tega za slovensko abecedo pravimo, da ni fonetična, temveč pretežno morfološka – ima 25 latiničnih črk in 29 fonemov.¹³

Od božanstev do računovodstva – začetki

»Oh, некоč v pradaunih in prazgodnjih časih je živel človek mlajše kamene dobe ... Bil je prvotnjak in je kot jamar živel v jami in je imel na sebi zelo malo obleke in tudi ni znal brati in ni znal pisati in tudi ni želel in je bil popolnoma srečen, razen kadar je bil lačen.«¹⁴

Tako se začne pripoved o začetkih pisave pisatelja Rudyarda Kiplinga, ki je v zbirki otroških zgodb pod naslovom *Kako je nastala abeceda* in druge čisto zaresne zgodbe izšla l. 1902. V zgodbi *Kako je bilo* napisano prvo pismo spoznamo deklico Tafi, ki se je nekega dne z očetom Tagumajem odpravila na ribolov in se tam domislila, da bi materi lahko poslala sporočilo tako, da ga nariše na kos brezovega lubja. Sporočiti ji je želela, da se je očetu med ribolovom zlomila sulica, zato potrebuje novo. Toda mati risbe ni razumela pravilno. Mislila je, da so moža in hčer napadli sovražniki in da potrebujeta pomoč celega plemena. Prišlo je do velike zmede, na koncu pa je poglavar Tafijin poskus sporočanja vendarle pohvalil, za dobro mero pa še modro prerokoval:

»Posrečilo se ti je napraviti veliko iznajdbo! ... Prej ali slej pride čas, ko ji bodo ljudje rekli pisanje. Za zdaj je šele samo risanje in kakor smo danes sprevideli, risb ni vselej mogoče kar najboljše razumeti. Vendar prej ali slej pride čas, o Tagumajevega potomka, ko bomo pisali s črkami – z vsemi petindvajsetimi zapovrstjo – in ko bomo tako na tekočem, da bomo znali ne le pisati, temveč tudi brati, in potem bomo vselej vedeli, pri čem smo in kaj kakšna stvar pomeni, ne da bi se kdaj količkaj zmotili.«¹⁵

Kljub vsej svoji modrosti poglavar ni predvidel, da bo Tafi že teden dni kasneje izumila še abecedo. V zgodbi *Kako je nastala abeceda* je za črko A izbrala sliko krapa s široko razprtim gobcem, ker naj bi bil med oglašanjem »A! A! A!« tak videti tudi Tegumaj. Za črko O je izbrala obliko jajca, ker ima oče med izgovarjavo tega glasu usta okroglo odprta. Za S je narisala kačo, ki tako sika, za pogoltni glas G podoba velikega gobca jezerske ščuke. Na tak način je nadaljevala in kmalu z očetovo pomočjo sestavila inventar vseh črk, ki sta jih rabila za predstavljanje glasov njunega jezika.

Drugače od Kiplingovih zgodb o tem, kako je kamela dobila grbo in leopard svoje pike, lahko njegove zgodbe o pisavi razumemo kot odraz splošno razširjenih

13 Goody, 1993: 56–57, 62–63; Klemenčič, 2013: 52–54, 59–60.

14 Kipling, 1999: 85.

15 Prav tam, str. 95–96.

domnev o začetkih pisave, ki so značilne za zahodnoevropsko miselno tradicijo Kiplingovega časa, tj. začetka 20. stoletja. Med njimi izpostavimo naslednje: (a) da je govor obstajal pred pisavo, (b) da so zapisana sporočila v komunikaciji najprej le nadomeščala govorjena sporočila, (c) da gre začetke pisave iskati v poskusih slikovne predstavitve sporočila, (d) da abeceda temelji na bistveno drugačnem principu kot slikovna pisava, (e) da poskušajo črke abecede posnemati glasove in (f) da pomeni abeceda v primerjavi s slikovno pisavo napredek.¹⁶

Pisavo na splošno obravnavamo kot enega največjih intelektualnih in kulturnih dosežkov v zgodovini človeštva. Zato se zdi po svoje ironično, da njeni začetki ostajajo nejasni. Ta nejasnost ni v tolikšni meri posledica pomanjkanja dokazov, temveč prej različnih pristopov in miselnih okvirov različnih raziskovalcev.

Teorije o začetkih pisave lahko v grobem uvrščamo v eno od dveh kategorij: v čarobno in v racionalno kategorijo. Kiplingovi zgodbi kljub vsem fantazijskim elementom uvrščamo v racionalno kategorijo, saj vsebujeta ideje, ki so v svoji osnovi racionalne. A tudi magične različice so pogosto ne le zanimive, temveč tudi zelo uporabne. Njihovo obračanje k nadnaravnemu namreč dopušča tudi drugačno držo do pisave, pogled nanjo iz atipičnega zornega kota, ki racionalni razlagi pogosto ni dopuščen.

Med njimi je treba na prvem mestu omeniti sumerski mit o pisavi. Gre za zgodbo z naslovom Enmerkar in gospodar Aratte, ki izvira iz konca 3. tisočletja pr. n. št. Je del cikla več pripovednih pesmi, ki govorijo o rivalstvu med vladarjema dveh mestnih držav, Enmerkarjem iz Kulaba (Uruk) in neimenovanim kraljem iz Aratte, fiktivnega mesta, ki naj bi ležalo onkraj sedmih gora, nekje severno na Iranski planoti. Kralja sta želela pokazati, kateri med njima je pametnejši (in posledično, katero mesto bi imelo premoč) s pomočjo različnih testov in ugank, ki sta jih drug drugemu pošiljala po sèlu. Ta si je moral vsa sporočila natančno zapomniti, kar je Enmerkar kmalu prepoznal kot veliko slabost:

»(Enmerkarjev) govor je bil zelo obsežen. Toda usta slà so bila pretežka in ga ni mogel ponoviti. Ker so bila usta slà pretežka in govora ni mogel ponoviti, je gospodar Kulaba izravnal nekaj gline in zapisal sporočilo kot na tablico. Dotlej pisanje sporočil na glinene tablice ni obstajalo. Zdaj, pod tem soncem in tega dne, je bilo tako. Gospodar Kulaba je zapisal sporočilo na tablico. Bilo je tako.«¹⁷

V primerjavi z večino podobnih zgodb o iznajdbi pisave jo je v tej izumil človek, in to brez kakršnegakoli božanskega posredovanja. Čeprav gre za mit, vendarle vsebuje tudi elemente, ki veljajo za zgodovinska dejstva – da gre začetke pisave iskati v mestni

¹⁶ Harris, 1986: 2.

¹⁷ ETCSL (text 1.8.2.3), 2006: vrstice 500–506.

državi Uruk in da je šlo pri tem v prvi vrsti za odgovor na povsem konkretne potrebe (v resnici sicer za potrebe uradništva in ne za sporočila privatne ali vsaj polprivatne narave).

Bogovi se v zgodbo o začetkih pisave bolj neposredno vmešajo v nekem drugem sumerskem mitu, ki izvira iz približno istega obdobja. Gre za mit Inana in Enki, ki ga v etnološkem smislu razumemo kot obrazložitev prenosa »temeljev civilizacije« z mesta Eridu na mesto Uruk in njegovega posledičnega vzpona. Zgodba namreč govori o temeljnih elementih ali esencah civilizacije (sumersko »me«),¹⁸ med katere se je štelo tudi pisavo oz. umetnost pisanja. Njihov varuh je bil Enki (pozneje Ea), bog modrosti, vode in zemlje ter zavetnik mestne države Eridu. Toda boginja plodnosti in zavetnica Uruka Inana (pozneje izenačena z Ištar) jih je želela pridobiti za svoje mesto, zato je Enkija opila, mu z zvijačo vzela vse »me« in jih z nebeškim čolnom prepeljala v Uruk.¹⁹

V sumerski mitologiji je bila sicer pisava pogostejše v pristojnosti Nisabe, boginje žita in žetve, ki je dala pisarjem trstiko in s tem postala tudi zavetnica pisave ter umetnosti pisanja, še posebej pa računovodstva in knjigovodstva. Pozneje jo je zamenjal Nabu, eden bolj pomembnih bogov asirsko-babilonskega panteona.²⁰ Veljal je za božanskega pisarja, ki je s stilusom na glineno tablico zapisoval usodo ljudi. Podobno nalogo je opravljal egipčanski bog pisave, ki ga poznamo pod več imeni: Tevt, Tot, Toth, Tehutu ipd. Stari Egipčani so ga povezovali z vsem, kar pomeni znanje in ima smisel. Najpogostejše je upodobljen kot človek z ibisovo glavo, v živalski obliki kot pavijan. Bil je glasnik bogov, pisar božje besede in zavetnik »hiš življenja«, tj. knjižnic, ki so bile največkrat postavljene zraven njegovega templja. Veljal je za resnicoljubno božanstvo, zato je sodeloval pri tehtanju srca umrlega in nato zapisal sodbo.

V grški mitologiji je bil šel bogov Hermes, sin boga Zevsa in nimfe Maie, sicer tudi bog pastirjev in čred ter zaščitnik popotnikov, trgovcev in celo tatov. Vendar je s pisavo tesneje kot Hermes povezan Trismegist (trikrat veličastni), ki ga lahko razumemo kot sinkretično združitev egipčanskega Tevta in grškega Hermesa. V islamski tradiciji je pisavo izumil sam Alah, zato je vsaka črka vzvišena. V nordijski mitologiji je vrhovni bog Odin izumil rune, najvišjemu izmed bogov pa so izum pisave pripisovali tudi Maji. To je bil Itzamna, ki je dal ljudem poleg pisave tudi koledar.

Tudi v Indiji so na pisavo pogosto gledali kot na izjemen dosežek, ki presega zmožnosti navadnih smrtnikov, zato ga je treba pripisati božanskemu bitju. Točneje, izumil naj bi jo Ganeša, ki je v hinduizmu bog vseh začetkov, bog modrosti in premagovanja ovir ter zavetnik umetnosti in znanosti. Je sin vrhovnega boga Šive in boginje

18 Besedilo je le delno ohranjeno, tako da je od več kot sto »me« znanih le dobrih šestdeset. Poleg pisanja so še vrhovno svečeništvo, božanstva, resnica, umetnost, sorodstvo, ovčereja, moč, sovrastvo, modrost, strah, zмага, neposrednost, presoja idr. (ETCSL (text 1.3.1), 2006: segment I, vrstice 1–108, 27. 11. 2013).

19 Woods, 2010: 35.

20 Kontinuiteta božanstev mezopotamskega prostora se kaže tudi v tem, da je Nisaba ponekod opisana kot Nabujeva učiteljica ali tudi žena.

Tevt kot človek z ibisovo glavo, pogosto upodobljen med pisanjem.

(Internetni vir: <http://fantasticalllore.tumblr.com/post/29200506259>)

Pervati ter vedno upodobljen s slonjo glavo in odlomljenim oklom. Ena od zgodb pravi, da je do tega prišlo, ko ga je vedski modrec Vjasa prosil, da po njegovem nareku zapiše veliki ep Mahabharata. Ganeša je takoj spoznal, da za tako pomembno nalogo potrebuje najboljše pisalo, zato si je brez oklevanja odlomil levi okel in pisalo naredil iz njega. S tem je pokazal, da v iskanju vednosti nobena žrtev ni prevelika.²¹

Ti in podobni miti nam jasno kažejo na pomen, ki ga od samih začetkov različne kulture pripisujejo pisavi. Tudi najstarejši popolnoma razviti sistemi pisave so bili pogosto precej zapleteni in zunaj dosega širše populacije. Ocenjuje se, da je bila v zgodnjih državnih tvorbah pismenost omejena na manj kot odstotek celotne populacije. Pisarji so tako največkrat sestavljali zelo majhno in privilegirano družbeno skupino, medtem ko je za druge člane družbe pisava ostajala skrivnost, navdihnjena od bogov in dostopna le tistim najbližje božanskemu.

Podobno kot teoriji o božanskem izvoru pisave danes nismo več naklonjeni še eni teoriji o njenih začetkih. Gre za teorijo, po kateri naj bi bila pisava iznajdba kakšnega genialnega posameznika ali skupine ljudi, največkrat uradnikov in trgovcev iz mesta Uruk. Pisava naj bi bila tako rezultat zavestnega iskanja in naj bi imela že ob svojem nastanku vse značilnosti, ki jih vidimo pozneje. Spet drugi v pisavi niti ne vidijo izuma, temveč naj bi bila odkrita povsem naključno. Naj gre za načrten izum

²¹ Coulmas, 1999: 120.

Ganeša med pisanjem Mahabharate, ki jo brez premora narekuje vedski modrec Vjasa. Detajl ilustriranega rokopisa Mahabharate iz 17. stoletja. (Internetni vir: <http://ea.wikipedia.org/wiki/Vjasa>)

ali naključno odkritje, v obeh primerih gre v osnovi za miselnost, da je pisava nastala *ex nihilo*. Tovrstno razmišljanje je danes preseženo: ni bilo človeka, ki se je nekega dne usedel in rekel: »Danes bom pa pisal;« da je torej ravno pisava tisto, kar potrebuje, zato se je lotil dela in jo izumil.²²

Različne zgodbe o božanskem izvoru pisave in druge podobne teorije o njenih začetkih so bile preglašene šele v 18. stoletju, ko je razsvetljenska miselnost ponudila t. i. piktografsko teorijo. To je bil čas, ko je Evropa začela kazati večje zanimanje za egipčanske, kitajske, srednjeameriške in druge tuje ter za evropski pogled nenavadne rokopise in so tovrstna besedila marsikoga spodbudila k razmisleku o začetkih pisave. Eden takih je bil William Warburton (1698–1779), gloucesterski škof, ki ga danes štejemo za začetnika piktografske teorije, saj je trdil, da se je pisava razvila postopno iz narativnih risb, ki so postajale bolj in bolj enostavne. Po tej teoriji so ljudje na začetku preprosto risali tisto, kar so videli. Prva pisava so tako simboli za stvari, za imena ljudi ali za kraje, ki so se postopoma razvili od piktogramov do ideogramov, nato pa skozi logografsko fazo v fonemske pisave. To pomeni, da bi bilo treba začetke pisave iskati v splošnem premiku od konkretnega k vse bolj abstraktnemu, na njen razvoj pa gledati kot na razvoj samostojnega sistema simbolov za komunikacijo (kot risanje ali kiparjenje), ki je šele pozneje sovpadel z govorjenim jezikom.²³

²² Klemenčič, 2010: 58.

²³ Prav tam.

Piktografska teorija je bila vse do sredine 20. stoletja prevladujoča teorija o začetkih in razvoju pisave.²⁴ Številna poljudnoznanstvena dela jo povzemajo še danes, čeprav se je do zdaj pokazalo, da ni trdna in da obravnavana samostojno ne vzdrži strokovne presoje. Spodkopala so jo številna nova dognanja s področja raziskovanja različnih sistemov pisave, raznovrstne arheološke najdbe, še zlasti pa dešifriranje neznanih pisav – izpostaviti gre predvsem dešifriranje hieroglifov l. 1822 (po vrsti predhodnikov je za to zaslužen Jean François Champollion), klinopisa v 50. letih 19. stoletja (Georg Friedrich Grotefend, Henry Rawlinson) in stoletje pozneje še linearne pisave B (John Chadwick, Michael Ventris). Ob tem se je pokazalo, da so bile te pisave že od vsega začetka v rabi tudi za zapis jezika. Torej se ni preprosto risalo tisto, kar se je videlo, temveč se je z znaki zapisovalo foneme in/ali zloge in/ali besede določenega jezika.²⁵

Številni raziskovalci danes pritrjujejo teoriji, po kateri je treba začetke pisave povezovati z računovodstvom. To pomeni, da naj bi se pisava razvila iz ekonomskih razlogov (zapis pretoka blaga, pobiranje davkov, dolгови) in kot odgovor na vse bolj glasne zahteve rastočega gospodarstva, v okviru katerega je postalo beleženje poslov v zanesljivi in trajni obliki temeljnega pomena. Potreba po šteju dobrin je verjetno stara vsaj toliko kot poljedelsko-živinorejska kultura. Mnogi najstarejši dokumenti predstavljajo števke in matematične simbole, pozneje tudi znake, ki pomenijo, na katero blago in osebo se nanaša zapis količine. Tu gre posebej izpostaviti mezopotamske glinene »žetone« oziroma značnike,²⁶ ki so sprva najverjetneje predstavljali število nečesa, pozneje pa se je na tem mestu razvila pisava zaradi potrebe, da se številskim znakom

24 Piktografsko teorijo je zagovarjal tudi Ignace J. Gelb, najbolj znan po delu »A Study of Writing« iz l. 1952. Ta še danes velja za temeljno delo s področja preučevanja sistemov pisave, saj je Gelb z njim prvič ponudil celovit in obenem izrazito ambiciozen pogled na splošno teorijo razvoja pisave. Pri tej je šlo v osnovi za to, da naj bi do iznajdbe pisave prišlo le enkrat, to je v Mezopotamiji s sumerskim klinopisom. Od tam naj bi se v začetku 3. tisočletja pr. n. št. ideja pisave (ne pa tudi sama tehnologija) razširila v Egipt, ob koncu 2. tisočletja pr. n. št. pa še na Kitajsko. Statusa prave pisave pa ni priznal nobeni od srednjeameriških pisav (v prvi vrsti majevski), ki so bile v njegovem času še precej slabo poznane. Šele pozneje je spričo novih dognanj nekoliko spremenil stališče in pritrdil, da lahko k pravi pisavi načeloma vodijo tudi grafični simboli, ki uporabljajo abstraktne oblike in barve.

25 Klemenčič, 2013: 55–58; Coulmas, 1999: 376.

26 Ti majhni predmeti v velikosti 1–3 cm so bili najdeni v izjemno velikih količinah na celotnem območju Rodovitnega polmeseca, v rabi pa so bili kar 5000 let (med 8000 in 3000 pr. n. št.). Ko so se na začetku neolitika prvič pojavili, so bili velika novost; veljajo za ene prvih predmetov, ki so bili narejeni iz gline in žgani, da bi se spremenili v nekaj trdnega in trajnega. Tudi njihova oblika je bila velika novost, saj naj bi človeštvo prav z njimi prvič sistematično uporabilo vse temeljne geometrijske oblike (najdeni so bili v obliki krožcev, stožcev, diskov, valjev, pravokotnikov itd.). Tematiko značnikov je do zdaj najbolj celovito obdelala ameriška antropologinja Denise Schmidt-Besserat, ki je razvila teorijo o značnikih kot neolitskih pripomočkih za štetje in računanje. Interpretirala jih je kot nekakšne plačilne žetone, ki so se vzporedno z zahtevami razvijajočega se gospodarstva izpopolnili v pravi knjigovodski sistem. Torej naj bi imeli dve temeljni funkciji: služili naj bi kot števna znamenja za štetje količine dobrin in bili naj bi spominski pripomoček, ki so ga uporabljali v knjigovodske namene.

dodajo še osebna imena in imena za stvari. Na tovrstno sklepanje nas napeljuje predvsem dejstvo, da najstarejše mezopotamske pisave vsebujejo tudi znake, ki so podobni tistim s starejših, bolj enostavnih značnikov.

Ko se je torej v Mezopotamiji prvič pojavil vizualni sistem zapisovanja, se to ni zgodilo v prizadevanju po grafični predstavitvi jezika, temveč z namenom zapisovati oz. knjižiti ekonomska in upravna dejanja. To je bilo mogoče doseči brez posredovanja jezika, vendar le do neke mere. Simboli so imeli grafično določeno obliko in so bili brez lingvistične vrednosti. Toda o popolnem sistemu pisave govorimo šele takrat, ko predstavlja govorjeni jezik. Zato je vprašanje, kako je do razmerja preslikave med grafičnim znakom in jezikom prišlo, eno od ključnih pri obravnavi začetkov pisave.

V zadnjem času je precej razširjena ideja, da je bila za vzpostavitev tega razmerja preslikave odločilna grafična obravnava števil. Do odločilnega koraka naj bi prišlo v razvoju abstraktnih števil, ko se je stenografija umaknila natančnemu prepisu jezikovne izjave. Ali povedano drugače: narejen je bil korak od ponavljajočega emblematičnega številskega sistema k sistemu neponavljajočih se emblematičnih znamenj (npr. pet krav je upodobljenih z dvema simboloma, enim za »pet« in drugim za »kravo« (se pravi jezikovno), ne pa s petimi podobnimi znaki za »kravo« (se pravi nejezikovno, predstavljajoč pogled, ne pa glas), pri čemer niti ni pomembno, ali je simbol za »kravo« piktografski ali abstrakten. Števka »pet« torej postane simbol abstraktnega števila pet, za kravo pa se lahko uporablja tudi abstrakten, torej dogovorjen in bolj ali manj grafično stiliziran simbol pojma, ki mu v govorjenem jeziku ustreza označevalec »krava«. Ko se tovrstna interpretacija še sistematizirana in postane splošno razširjena, tedaj lahko začnemo govoriti o pravi pisavi. Tako naj bi računanje oz. računska pismenost v kombinaciji z lingvistično interpretacijo simbolov za štete dobrine človeštvo popeljalo v pismenost.²⁷

Ne le v Mezopotamiji, tudi v številnih drugih starih kulturah lahko govorimo o tesni povezavi med štetjem in začetki pisave, zaradi česar postaja proučevanje zgodnjih številskih sistemov vse pogostejše osrednjega pomena pri obravnavi prehoda od proto-pisav k pravi pisavi.

Najstarejše pisave

Danes večinoma velja, da se je pisava (lahko) razvila neodvisno v več civilizacijah starega sveta. Po mnenju večine strokovnjakov so samostojno nastale vsaj sumerska klinopisna, kitajska in srednjeameriška pisava, zelo verjetno pa tudi egipčanska hieroglifna pisava – ta naj ne bi imela s sumersko klinopisno pisavo nič skupnega, naj bi pa njen nastanek spodbudila sama ideja zapisovanja govora, s katero so se Egipčani seznanili pri Sumerjih.

27 Klemenčič, 2013: 58; Coulmas 1999: 377; Goody, 1993: 35.

Glinena tablica z vtiskanimi in vrezanimi znaki, verjetno za vrsto blaga. Gre za najstarejšo obliko klinopisne pisave, za katero se uporablja tudi izraz protoklinopis ali slikovni klinopis. Na tej stopnji se je znake že vrezovalo s stilusom, še vedno pa so bili v rabi tudi znaki, ki se jih je delalo z vtiskanjem značnikov na površino tablice.
(Internetni vir: <http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Elamite>)

Sumerska klinopisna pisava. Za najstarejšo med naštetimi, hkrati tudi za najzgodnejšo »pravo« (torej logografsko) pisavo velja sumerska klinopisna ali tudi klinasta pisava, ki je nastala ob koncu 4. tisočletja pr. n. št.²⁸ Z njo so zapisovali jezik sumerskega ljudstva, ki je živel v spodnjem delu Mezopotamije, »dežele med rekama«, kjer se Evfrat in Tigris izlivata v Perzijski zaliv, in jih je pozneje premagalo drugo ljudstvo s tistega območja, Akadci. Zapisovali so jo na vlažne glinene tablice, na katere je pisar s klinasto oblikovano konico prirezanega trsta vtiskoval različne kombinacije osnovnega vtisa. Ko se je glina posušila, je zapis postal trajen in tablico so lahko spravili ali jo poslali prejemniku. Ta pisava je na začetku služila le v knjigovodske namene in jo lahko razumemo kot posledico gospodarske nujnosti. Najstarejši sumerski in elamski zapisi se ne ukvarjajo s komunikacijo v siceršnjem pomenu te besede in še zlasti ne z

28 Pojasniti je treba, da se izraz »klinopis« nanaša na način zapisovanja besedila s »klini«, tj. z vtiskovanjem klinastih oblik v glino. To strogo gledano pomeni, da ne gre za sistem pisave. S klinopisom, ki je bil v rabi več kot tri tisočletja, so se zapisovale logografske, zlogovne in tudi abecedne pisave okrog 15 jezikov: sumersčine, huritščine in urartijščine, elamščine, semitskih jezikov (akadščine, asirščine, babilonščine idr.) ter indoevropskih jezikov (hetitščine, stare perzijsčine idr.).

zapisovanjem mitov ali sestavljanjem pesmi, se pravi s književnimi nameni. Tako je vsaj prvih petsto do sedemsto let zgodovine pisave, ko so zapisi povsem gospodarski ali upravni, nikoli verski ali zgodovinski. Edina izjema je nekaj šolskih besedil, ki pa jih prav tako lahko razumemo zgolj kot sezname znakov in besed, ki so se jih morali naučiti bodoči pisarji.

Najstarejši spomeniki sumerskega klinopisa so bili odkriti na lokaciji nekoč izjemno pomembnega mesta Uruk, ki je stalo vzhodno od današnjega toka Evfrata na močvirnatem območju južne Mezopotamije. V poznem uruškem obdobju (Uruk IV; ok. 3350–3100 pr. n. št.) je imelo domnevno od dvajset do petdeset tisoč prebivalcev, zaradi česar ga lahko označujemo kot prvo pravo mesto v zgodovini človeštva. Če k temu prištejemo še dejstvo, da je bilo v tem obdobju podvrženo izrazitim spremembam tudi v sami organiziranosti družbe (družbenim, političnim in gospodarskim spremembam), postane njegova oznaka kot glavnega kandidata za rojstni kraj pisave povsem razumljiva.

Na tablicah iz naslednjega obdobja (Jemdet Nasr ali Uruk III; 3100–2900 pr. n. št.) že naletimo na znake z determinativno vrednostjo (semantični indikatorji, ki povedo, v katero semantično skupino spada beseda, npr. »ženska«, »božanstvo«, »množina« ipd.), z njimi pa so začeli na besedilih iz starega Ura (zgodnje dinastično obdobje; po l. 2900 pr. n. št.) označevati tudi glasovno izgovarjavo težkih besed (fonetski indikatorji, ki povedo, kako mora beseda zveneti). Zdaj so bili znaki že poenostavljeni v skupine značilno klinastih potez, poleg tega se je spremenila smer pisanja – ni šla več od desne proti levi v navpičnih stolpcih, ampak se je zasukala za devetdeset stopinj in šla zdaj v vrsti od leve proti desni, verjetno zato, da se med pisanjem ni razmazovalo. Zadnji pomembnejši korak v tem zgodnjem razvoju se je zgodil s prihodom semitsko govoreče akadške dinastije in združitvijo razdrobljenih sumerskih mestnih držav v enotno akadsko državo (po l. 2334 pr. n. št.). Akadščina je postala prevladujoči govorjeni jezik, vendar je bila zaradi dostopa do starega gradiva še zmeraj potrebna tudi sumerščina. Jezika sta nekaj časa sobivala, sumerščina pa se je vse bolj uporabljala le še za pisane transakcije, postopoma pa je nastal pojem »mrtvega jezika«.²⁹

Egipčanska hieroglifna pisava. Približno v istem času (ob koncu 4. tisočletja pr. n. št.) in verjetno s kakšno spodbudo iz Sumerije so Egipčani razvili hieroglifno pisavo, s katero so zapisovali svoj jezik. Za hieroglifno so jo poimenovali Grki, ker je bila njena raba po njihovem mnenju verska – beseda hieroglif izhaja iz grške besede za »božjo besedo«. In res se je dolgo zdelo, da je imela vsaj na začetku ta pisava drugačno rabo kot v Mezopotamiji. Iz starejših obdobj se so ohranili skoraj izključno kamniti napisi (na nagrobnih kamnih in drugih artefaktih), zaradi česar je veljalo, da je bila prvotna pisava po naravi monumentalna in so jo šele pozneje prilagodili za

29 Goody, 1993: 45–49; Klemenčič, 2013: 58–59; Woods, 2010: 33–34.

druge namene tako, da so jo pričeli zapisovati na papirus. To naj bi kazalo na to, da je bila v Egiptu pisava najprej hieratična (svečeniška) in šele pozneje demotska (ljudska, prilagojena javni rabi), torej ravno obratno, kot je bilo v Mezopotamiji. A pri tem je treba upoštevati dvoje. Prvič, da gre tukaj deloma za to, da papirus celo v takšnem podnebj, kot ga ima Egipt, ni tako trpežen kot glinene tablice, zato na prvi popisani papirus naletimo šele sredi 3. tisočletja pr. n. št. In drugič: nove arheološke najdbe vse bolj nakazujejo možnost, da bi bilo treba tudi v Egiptu nastanek pisave tesneje povezati z gospodarskimi potrebami in birokratskimi zahtevami obsežne države, ki je nastala z združitvijo Zgornjega in Spodnjega Egipta (okoli 3100 pr. n. št.). Na to nas napeljuje najdba okoli dvestotih ploščic iz kosti in slonovine ter okoli stotih vtiskanih posod, ki so jih odkrili v mestu Abydos na zahodnem bregu Nila in na katerih so kratki numerični zaznamki ter, kot vse kaže, osebna in krajevna imena, uporabljali pa naj bi jih v knjigovodske namene.

Egipčanska pisava je bila po svojih notranjih značilnostih precej podobna sumerski klinopisni pisavi. Bila je mešane logosilabične narave, saj so v njej obstajali tudi fonetski indikatorji, ki so bili v pomoč pri izgovarjavi logogramov, poleg teh pa še semantični indikatorji, ki so kazali na vrsto predmeta ali dejanja.³⁰ To pomeni, da sta se lahko z egipčanskimi hieroglifi kot tudi s sumersko-akadsko klinopisno pisavo že zgodaj upodabljala tako glas kot pomen besed.

Egipčanskim (in sumerskim) pisarjem se je torej kazala možnost fonetskega razvoja, vseeno pa so si še naprej zapletali življenje z logogrami in indikatorji. Zdi se, da pri tej odločitvi ni šlo toliko za konservativnost ali celo nerazumevanje možnosti, temveč prej za neposreden interes samih pisarjev, da se ohrani takšno stanje, ki je drugim, »neposvečenim«, onemogočalo, da bi imeli dostop do tega pomembnega občevalnega sredstva. Še zlasti egipčanska pisava, v precejšnji meri tudi klinopisna, je ostajala v rokah ozke elite pisarjev, ki jim ni bilo do poenostavljanja, saj so hoteli obdržati nadzor nad novo tehnologijo. Zato sta najstarejši pravi pisavi ves čas svojega obstoja ostali kompleksni.³¹

So pa načelo fonetičnega zapisa na podlagi egipčanske pisave ugotovili semitski delavci v Egiptu, ki so potem razvili svojo, črkopisno pisavo. Kot prva takšna je okrog leta 1600 pr. n. št. nastala prasinajska pisava, sodobne segmentalne pisave pa naj bi se razvile neposredno iz nje ali vsaj v povezavi z načelom in duhom, ki je botroval že njenemu nastanku. Načelo črkopisa se je hitro prijelo in razširilo ter omogočilo nadaljnji razvoj – iz prasinajske pisave je nastala prakanaitska, ki je predhodnica feničanske pisave, slednja pa se je širila po Sredozemlju in naprej in postala predhodnica večine modernih pisav.³²

30 Bolj pravilno bi bilo egipčansko hieroglifno pisavo označiti kot logosoglasniško, saj so bili pri fonetskih indikatorjih samoglasniki izpuščeni. Staroegipčanski jezik je namreč pripadal afroazijski družini jezikov, za katere je značilno, da pomen večinoma izražajo s pomočjo soglasnikov, medtem ko lahko govorec samoglasnike razbere iz konteksta.

31 Baines, 2004: 161–162; Goody, 1993: 50–52; Trigger, 2004: 50.

32 Klemenčič, 2013: 59.

Kitajska in srednjeameriške pisave. Sredi 3. tisočletja pr. n. št. je bila zamisel o pisavi po starih civilizacijskih središčih na Bližnjem vzhodu že široko razširjena. Proti koncu 2. tisočletja pr. n. št. je bila pomembna razvojna stopnja dosežena tudi na Kitajskem, nekaj stoletij pozneje pa še v Srednji Ameriki. Kitajci so sicer protopisavo poznali že v 7. tisočletju pr. n. št., za prvo pravo pisavo, ki zapisuje tudi jezik, pa velja pisava napisov iz obdobja dinastije Shang iz 2. polovice 2. tisočletja pr. n. št. (prerokovalski zapisi na oklepih želv in lopaticah goveda).³³

Kot zadnja od domnevno štirih prvotnih pisav je v 1. tisočletju pr. n. št. nastala še srednjeameriška pisava. Točneje, *so* nastale. V to skupino namreč uvrščamo več pisav, katerih raba je bila drugačna od tiste v Starem svetu in so imele obliko »politične informacije v koledarskem okviru«.³⁴ Za najstarejšo med njimi, če jo obravnavamo kot pisavo, ne le kot metodo grafične reprezentacije, velja olmeška pisava. Njeni prvi spomeniki so nastali že okrog leta 900 pr. n. št., morda celo nekaj stoletij prej, sledimo pa jim do 5. stoletja pr. n. št. na širšem območju osrednje in južne Mehike. Vendar se pogostejše kot najstarejša srednjeameriška pisava obravnava še nerazvozdana hieroglifna pisava Zapotekov, ki je v oakskaški dolini vzniknila okoli leta 600 pr. n. št. in bila v rabi vse do 10. stoletja n. št.

Vsaj omeniti je treba še majevsko pisavo, ki velja med vsemi srednjeameriški pisavami za najboljše razumljeno, čeprav tudi ne popolnoma. Najstarejši spomeniki majevske pisave izvirajo iz 3.–1. stoletja pr. n. št., najmlajši zapisi v tej pisavi pa segajo v 16. stoletje. V takšnem časovnem razponu se je pisava precej spreminjala, verjetno pa je že od samih začetkov zapisovala govorjeni jezik s pomočjo logogramov in silabogramov. V zgodnjem obdobju je bilo sicer ujemanje med govorjenim jezikom in zapisom po vsej verjetnosti manjše, pozneje pa jo lahko brez zadržkov označujemo kot tisto med srednjeameriški sistemi pisave, ki najtesneje ustreza govorjenemu jeziku.³⁵

V nasprotju z dolgo vztrajajočim prepričanjem danes velja, da ima pisava več začetkov in da je daleč od tega, da bi se razvijala v enosmernem evlucijskem zaporedju. Čeprav štirje (skoraj) neodvisni najstarejši sistemi pisave ne predstavljajo velikega vzorca, njihova obravnava in primerjava vseeno omogočata bolj učinkovito oblikovanje splošnih zaključkov o začetkih in razvoju zgodnjih sistemov pisave, kot bi bilo možno, če bi vsi izšli iz skupnega vira.

33 Prav tam.

34 Goody, 2013: 37.

35 Houston, 2004: 299.

Literatura in viri

- Baines, John. 2004. The earliest Egyptian writing: development, context, purpose. V: *The First Writing*, Stephen D. Houston, ur. Cambridge: Cambridge University Press, str. 150–189.
- Goody, Jack. 1993. *Med pisnim in ustnim. Študije o pisnosti, družini, kulturi in državi*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Harris, Roy. 1989. *The Origin of Writing*. London: Gerald Duckworth & Co. Ltd.
- Houston, Stephen D. 2004. Writing in early Mesoamerica. V: *The First Writing*, Stephen D. Houston, ur. Cambridge: Cambridge University Press, str. 274–309.
- Kipling, Rudyard. 1999. *Kako je nastala abeceda in druge čisto zaresne zgodbe*. Ljubljana: Karantanija.
- Klemenčič, Simona. 2013. *Pregled indoevropskih jezikov*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Robertson, John S. 2004. The possibility and actuality of writing. V: *The First Writing*, Stephen D. Houston, ur. Cambridge: Cambridge University Press, str. 16–38.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Knj. 5: T–Ž in Dodatki A–Š. 1991. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Slovenika: slovenska nacionalna enciklopedija. 2011. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovenski veliki leksikon P–Ž. 2005. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (ETCSL). 2006. *Enmerkar and the lord of Aratta (text 1.8.2.3)*. Faculty of Oriental Studies, University of Oxford. Internetni vir: <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.8.2.3#>.
- The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (ETCSL). 2006. *Inana and Enki (text 1.3.1)*. Faculty of Oriental Studies, University of Oxford. Internetni vir: <http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=t.1.3.1#>.
- Trigger, Bruce G. 2004. Writing systems: a case study in cultural evolution. V: *The First Writing*, Stephen D. Houston, ur. Cambridge: Cambridge University Press, str. 39–68.
- Woods, Christopher. 2010b. The Earliest Mesopotamian Writing. V: *Visible Language: Inventions of Writing in the Ancient Middle East and Beyond*, Christopher Woods, Geoff Emberling, Emily Teeter, ur. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, str. 33–84.

Zusammenfassung

Die Anfänge und die Entwicklung der Schrift

Natalija Žižić

Die Schrift gilt als eine der bedeutendsten Erfindungen in der Geschichte der Menschheit. Sie kennzeichnet den Wendepunkt zwischen der Urgeschichte und Geschichte, stellt eine der Grundlagen der modernen Gesellschaft dar und ist sowohl das Resultat als auch die Bedingung für die Entwicklung höherer Zivilisationsformen.

Die Schrift wird auf verschiedene Arten definiert: am häufigsten als grafische Darstellung der Sprache. Typologisch wird sie in drei Teile gegliedert: Proto-Schrift, logografische Schrift und phonetische Schrift. Unter dem gemeinsamen Namen der Proto-Schrift versteht man diejenigen Formen bzw. Systeme der sichtbaren Vorstellung, die nicht als richtige Schrift definiert werden, da sie nicht an die Sprache gebunden sind bzw. grafisch nicht die menschliche Rede darstellen. Zahlreiche der Schriften haben die mehr oder weniger offensichtliche bildliche Komponente gemeinsam. Aus diesem Grund spricht man an dieser Stelle auch häufig von der Bildschrift. Als richtige Schriften bezeichnet man die logografischen Schriften, in denen einzelne Zeichen das ganze Wort oder ein bestimmtes Morphem darstellen. Wesentlich bei diesen Schriften ist es, dass sie wenigstens die Ansätze der Phonetisierung beinhalten, da die Logogramme nach Bedarf der phonetischen Niederschrift dienen bzw. sich nach dem Rebusprinzip richten können. Die Phonetisierung setzt sich in den phonetischen Schriften, die in Silben- und Segmentalschriften unterteilt werden, vollständig durch. In den Silbenschriften werden einzelne Silben aufgeschrieben, in den Segmental- bzw. Buchstabenschriften werden kleinere Einheiten als Silben aufgeschrieben.

Die Fragen, die mit den Anfängen der Schrift verbunden sind, sind so alt wie die Schrift selbst. Bekannt sind zahlreiche Geschichten, die der Schrift einen göttlichen Ursprung zuschreiben oder sie als die Erfindung eines Genies behandeln. Die magischen Aspekte über derartige Geschichten wurden erst von der aufklärerischen Denkart übertroffen, die die erste rationale Theorie über die Anfänge der Schrift bot. Es handelt sich um die piktografische Theorie, nach der sich die Schrift aus narrativen Zeichnungen entwickeln sollte, die immer einfacher und abstrakter wurden. Heute stimmen wir hauptsächlich der Theorie zu, nach der die Anfänge der Schrift mit dem Zählen, der grafischen Behandlung der Schrift und der Buchhaltung verbunden werden. Das heißt, dass sich die Schrift wahrscheinlich aus ökonomischen Gründen entwickelt hat, als im Rahmen der wachsenden Wirtschaft der Bedarf nach dem Zählen der Güter und Protokollieren der Geschäfte in einer verlässlichen und dauerhaften Form von wesentlicher Bedeutung wurde.

Ein derartiger Standpunkt zu Anfängen der Schrift ermöglicht gleichzeitig, dass die Überzeugung über die Entwicklung der Schrift nach dem Prinzip der einbahnigen Evolutionsfolge endgültig überschritten wird. Endlich kann die lange andauernde Überzeugung über den gemeinsamen Ursprung aller bekannten Schriften aufgegeben werden. Demzufolge kann die Entstehung von mindestens drei oder vier früheren Systemen selbstständig und unabhängig von allen anderen behandelt werden.